

A FEKETEGAZDASÁG (OLAJKERESKEDELEM ÉS KGST-PIAC) ÉS VÁLLALKOZÓI KELET-MAGYARORSZÁGON*

A fekete-, szürke-, árnyék- és még egy sor más terminussal jelölt gazdasági jelenségkör kutatóinak egy része abban legalább egyetért, hogy a kilencvenes években ugyan még mindig sok a fogalmi pontatlanság és az ebből is következő félreértés a gazdaság nem vagy csak félig-meddig legálisan működő szektorai körül, azonban az egyértelmű, hogy az állami vagy bármely más közhatalmi intézménytől inkább függetlenül, mint azoktól kontrolláltan szerveződő gazdaság – résztvevőinek számát és az ott keletkező jövedelmek nagyságát tekintve – jelentősen megnövekedett a korábbi időszakokhoz vagy a korábbi időszakokban legalább tudomásul vett arányokhoz hasonlítva. Az expanzió mellett a feketegazdaságnak a nemzetközi szervezettség változott feltűnően, és különösen a bűnözéssel egyértelműen összekapcsolódó formái esetében olyan mértékben, hogy Manuel Castells (1998) az információs társadalomról írt monumentális elemzésében a századvég társadalom- és gazdaság-szerveződésében meghatározó globalizáció egyik legfontosabb elemének tarja a nemzetközi bűnözés globalizációját. A multinacionális bűnözés más elemzők szerint is a világgazdaság egyre nagyobb szektorává vált a század utolsó harmadában, és olyan szervezettségű, amely csaknem lehetetlenné teszi regisztrálását, ellenőrzését és visszaszorítását, már csak azért is, mert a nem teljesen a törvényes játékszabályok szerint működő gazdasági aktorok tevékenysége egyre jobban összefonódik az önmagában is elég nehezen követhető fejlődésű és globalizálódó legális gazdasággal és a politikával is (Martin–Romano 1992; Sterling 1994). A multinacionális alvilág olyan új területeken is megerősödött, mint a fegyverkereskedelem (nukleáris fegyverek), vagy a veszélyes anyagok szállítása és tárolása, de például a hagyományos drog- és emberkereskedelem is sokkal intenzívebb és szervezettebb, mint két-három évtizede. A globalizált feketegazdaságnak leginkább a bűnözéssel összekapcsolódó változatai a nemzetek és államok felett és között szervezik meg hatékonyabb működésüket, de a nagy bünszövetkezetek századvég felé közeledő története szerint a globalizálódással egyidőben újjáéledtek a nemzetközi együttműködés révén és a piacok felosztásával megerősödő, de a területi, etnikai együvé tartozás elve vagy a családszerkezet szerint kialakított szerveződések is, mint a kínai triádok, a japán yakuzák, az olasz maffia, a latin-amerikai drogkereskedő kartelek (Murray–Qin 1994; Kleinknecht 1996; Arlacchi 1998; Scott–Marshall 1991; Potter 1994; Seymour 1996; Strong 1995). A globalizáció a feketegazdaság leginkább nemzetközivé vált szektoraiban a lokalizáció megerősödésével is járt: a nemzetközi üzelmeket a hierarchikusan kialakított lokális szervezetek irányítják és nem egy vagy több

multinacionális konszern. A jakuzák együttműködnek az amerikai maffiával, az orosz és az olasz maffia felosztotta a kelet-európai piacokat, de ez a kooperáció nem rombolta szét a helyi szervezeteket.

A szocialista rendszerek bukása a feketegazdaság szerveződésének új színtereit és formáit hozta létre, és bár elemzők szerint a szocializmusban a fekete- vagy a második gazdaságnak rendszerspecifikus változatai jöttek létre (Los 1989), a rendszer bukása után a feketegazdaság elitje különösebb transzformációs válság nélkül, és egyáltalán nem alárendelt pozíciókat elfoglalva illeszkedett be az illegális gazdaság globalizációjának a folyamataiba. A fegyver- és emberkereskedelem, a prostitúció, a veszélyes vagy nehezen beszerezhető anyagok kereskedelme, az illegális állatkereskedelem, a keleti drogútvonalak egy részének ellenőrzése egyértelműen az orosz, ukrán, csecsen maffiák kezében van, de kíméletlen módszereikkel nem posztoszocialista területekre, köztük a nemzetközi gazdaság illegális szektorainak irányításában élenjáró észak-amerikai szervezett alvilág érdektérületeire is behatoltak. A posztoszocialista gazdaság szektorai közül a feketegazdaság és aktorai bizonyultak a legversenyképesebbeknek a világpiacon, sokak szerint éppen azért, mert a letűnt korszak politikai vezetőinek nem lebecsülhető befolyású csoportjai a legális-illegális minden korban nehezen elválasztható, a kilencvenes évek posztoszocialista viszonyai között pedig teljességgel egymásba tűnő határán építették ki újjászervezett hatalmukat (Gustafson 1999; Handelman 1995). A posztoszocialista kilencvenes években, mint ahogy azt többek között a magyarországi regisztrálási kísérletek és elemzések példái is mutatják (Sik 1997a; Sik 1997b; Czákó 1997; Sik 1999), nemcsak az egyértelműen és nagyon feketegazdasághoz tartozó aktivitásformák szaporodtak el szembetűnően, hanem a túlélési stratégiák részeként megjelenő/felújított kisebb, nem igazán legális gazdasági ügyletek is, az elnyúló transzformációs válság következményeként.

A háztartások túlélési stratégiáinak a kilencvenes évek első felében új fordulatot vevő kutatásai hangsúlyozzák, hogy a legális, fél vagy illegális gazdasági akciók között nemcsak a fogalmi pontatlanságok és a mérhetőség problémái miatt nehéz különbséget tenni, hanem azért is, mert azok nagyon gyakran keverten jelennek meg háztartásgazdaságok mindennapjaiban (Wheelock 1994). Azok a kísérletek, amelyek a bűnözéssel kapcsolatba nem hozható, de nem legalizált túlélési akciókat mindenáron szorosabban kívánják ellenőrizni, és az állami, helyhatósági kontroll alá nem tartozó illegális gazdasági jelenségeknek erőteljesebb regulációjára törekcsenek, többnyire nagyobb, esetenként multinacionális gazdasági szervezetek érdekeit képviselik és egyáltalán nincsenek figyelemmel arra, amit Gavin Smith (1993) a nyugat-európai informális gazdaság történetét elemezve hangsúlyoz. Szerinte ugyanis az illegális gazdasági aktivitásformák megjelenése az alternatív megélhetési stratégiák hiányakor válik tömegessé és azok eltúlzott regulációja nem a gazdaságot teszi szabályozottabbá, hanem nagyobb társadalmi csoportokat zár ki a gazdasági vagy a túlélési verseny egyes területeiről, amelynek többek között a civil társadalom ellenállóképességének a gyöngülése a következménye. Az illegális gazdaság és civil vagy alternatív társadalomfejlődés összekapcsolódása a Latin-Amerikával foglalkozó kutatásoknak is az egyik alapkérdése. A Fernandes és Varley által szerkesztett kötet és Thomas könyve szerint Latin-Amerikában az illegális gazdaságnak társa-

dalomszervező hatása lehet, városrészek és városok jönnek létre az állami/helyhatósági hatalomtól függetlenül. Nagyobb városrészek szervezik meg autonóm módon társadalmi létüket (buszjáratokat, iskolákat, egyházakat) és a feketegazdaság egyértelműen alternatív fejlődési modellek létrehozásához járul hozzá (Thomas 1995; Fernandes–Varley 1998).

A kisvállalkozások reneszánszát élő kutatásai a kilencvenes években Angliában szintén erős kritikával elemzik a regulálatlansága miatt illegálisnak tekintett mikrovállalkozások állami/önkormányzati kezelését, éppen azért, mert a túlszabályozás miatt akadályozzák a korábban esetleg nem ismert vállalkozásformákat és nehezen ismerik el, különösen a szociális munka területén (öregellátás, gyerekfelügyelet, betegápolás) végzett munkák legalitását és az érték fizetett jövedelmek bérjellegét (Wheelock 1993; Atkinson–Storey 1994).

Különösen érdekes az a kutatássorozat, amelyet Nicki Gregson és Luise Crewe (1997) indított a magyarra kissé nehézkesen fordítható car-boot sale (csomagtartó vásár) jelenségével kapcsolatban. A gépkocsik csomagtartójából történő árusítás a hetvenes években indult és jelenleg hétfőenként úgy 1500, általában változó, helyszínen 1 millió látogatót vonz, ami meglehetősen nagy kihívást jelentett a nagyobb kereskedelmi cégek egy részének. A csomagtartó vásárok, amelyek tulajdonképpen a bolhapiacok motorizált megfelelői, nagy vitát indítottak el a reguláció/dereguláció kérdéskörben. A nagyobb kereskedelmi cégek érdekében beinduló csomagtartó vásár ellenes lobby legfontosabb érvei között szerepel, hogy a mozgó piacokon valószínűleg lopott holmikat árulnak, ami rontja a kereskedelem színvonalát, az ételmisszer esetében higiénés veszélyekkel járhat, a tisztességtelen verseny dzsungelét és a kontrollálatlanság spirálját indítja el, a car-boot sale informális szabályai felválthatják a kereskedelmi konvenciók mintáit. A helyi hatalom nem elég erős a csomagtartó vásárok regulációjához, ezért erőteljesebb állami beavatkozást sürgettek. Az igazság ezzel szemben a car-boot sale védelmezői szerint az, hogy a helyhatóságoknak számos jogszabály áll rendelkezésére a mozgó piacok szabályozására és inkább az érdekes, hogy miféle érdekek váltják ki a regulációs törekvéseket (Reardon 1994). A piacot mindig regulálják, a kérdés csak az, kinek az érdekében. A reguláció az angol tapasztalatok szerint dinamikus változó folyamat, amelyet a szabályozás rendszerének szereplői folytonosan újraértelmeznek (Wrigley–Lowe 1996; Larkham 1995).

Enzo Mingione (1993) szerint a közgazdaságtan piac paradigmája nem tudja magyarázni az egy országon (Olaszország) belül az intenzív modernizáció után is fennmaradó regionális gazdasági különbségeket. A szociológia hagyományos rétegződési és struktúra elméletei sem alkalmasak a századvég gazdasági magatarásainak elemzésére, mert nem tudják a háztartások – feketegazdaságra is kiterjedő – megélhetési stratégiáit értelmezni, ami pedig az olasz Dél, Észak-Nyugat, Közép és Észak-Kelet gazdaságfejlődési különbségeinek megértését lehetővé teszi. Egy viszonylag új fogalom, a társadalomgazdaság bevezetését javasolja, ami szerinte alkalmas fogalmi keret a szegmentált társadalom fragmentált társadalommá változásának vizsgálatára, és – emeljük ezt ki még egyszer – a regionálisan szerveződő gazdaság- és társadalomfejlődés elemzéséhez is.

Az előbbieken összefoglalón felsorakoztatott problémák és kérdések a magyarországi feketegazdasággal kapcsolatban is megfogalmazhatóak. 1.) A feketegazdaság nemzetköziesedésének (globalizációjának?) a folyamata nálunk is felerősödött a kilencvenes években, de keveset tudunk arról, hogy a részvétel az illegális szervezetek által irányítottan vagy inkább a háztartásgazdaságok individuális stratégiái szerint szerveződik-e? 2.) A feketegazdaság szerveződésében is makacs regionális különbségek figyelhetők meg, amelyek nem lehetnek függetlenek az egyes régiók állami gazdaságfejlesztésétől és a helyi vagy országos regulációtól. Kérdés, hogy mi az állam/önkormányzati hatalom szerepe a regionális gazdasági fejlődési modellek szerveződésében a kilencvenes években? Vajon a multinacionális cégek intenzív befektetései Észak-Nyugaton és a feketegazdaság (Budapestet leszámítva) legvirulensebb változatai Észak-Keleten csupán fejlettségi különbségek következményei vagy különböző gazdaság- és társadalomfejlődési modellekre épülnek, illetve hoztak ilyeneket létre? 3.) Az új és hagyományos feketegazdasági aktivitásformák – különösen a fiatalabbak számára – egyértelműen alternatívát jelentenek különösen a munkanélküliséggel inkább sújtott területeken, de kérdéses, hogy a feketegazdaság és aktorai képesek-e az újrachizálódó magyar társadalomban hosszú távon alternatív-autonóm szerveződési formákat létrehozni. Az Észak-Kelet és Észak-Nyugat közötti összehasonlító kutatásunknak a kelet-magyarországi anyagát feldolgozva e kérdések az értelmes válasz reményében voltak megfogalmazhatóak.

E tanulmányhoz a társadalomtudományokban nem teljesen szokatlan, de viszonylag ritkán alkalmazott módszerrel gyűjtöttünk információkat. A nyíregyházi piac „feltérképezése” jelentette a kisebb problémát. Helyi kapcsolataink segítségével jutottunk olyan adatközlőkhöz, akik otthonosan mozognak a helyi piacon, ismerik az egyes áruk eredetét és a határon keresztül történő mozgatásának technikáit, az árusokat, jószereivel mindent, amire a kutatás során szükségünk volt. A piaci információk jelentős része azokból az interjúkból származik, amelyeket négy, illetve öt „kapcsolatunkkal” készítettünk, két év alatt több alkalommal is. Ismerőseink szervezték meg a piac forgalmának a mérését is, amelynek eredményeit a tanulmányban közreadjuk. A KGST-piacok látogatóinak a számlálása a Sik Endre (1997) és Czako Ágnes (1997) vezette kutatásban extenzívebben történt, mert több piac látogatóinak számát is rögzítették, illetve becsülték. A mi munkatársaink Nyíregyházán egyetlen, bár valószínűleg az egyik legnagyobb ilyen jellegű piac forgalmát regisztrálták, ezért úgy gondoljuk, hogy a KGST-piacok forgalmáról is tudunk újat mondani. A számlálás több időpontban történt (lásd e tanulmányban bővebben), de ellentétben Sik és Czako kutatásával, a mi számlálókink egy-egy nap teljes forgalmát jegyezték fel, ezért azok nem becsült adatok. A tanulmány szerzői és Csiki András, néhány hónapos eltérésekkel készítettek interjúkat a piac legfontosabb szereplőivel.

Az olajcsempészet kutatása egészen más módszerrel történt, mert valószínűleg semmire sem mentünk volna interjúkészítési kísérletünkkel és a magyar–ukrán határon történő fekete olajkereskedelmet mi nem tudtuk volna megfigyelni, ezért egyetlen informátorunk volt, aki megbízásunkból néhány hónapig részt vett az olajüzletben. A határállomások környékén több alkalommal is megfigyelte az olajszállítást és interjúkat készített az olajüzlet szereplőivel a határ mindkét oldalán. Leírásainkhoz alapvetően az ő megfigyeléseit és szisztematikusan gyűjtött információit használtuk

fel. A „részt vevő megfigyelés” 1996. március 25-e és július 20-a között, majd egy évvel később történt. Az interjúk egy része is akkor készült. 1997-ben és 1998-ban mi is készítettünk írásos feljegyzéssel interjúkat olajkereskedőkkel. Az információgyűjtés Ukrajnában négy, Magyarországon három települést érintett (Csap, Tiszasalamon, Mezőkaszony, Harangláb, illetve Záhony, Barabás és Lónya). Az olaj Balkánra szállításáról viszont már nem nyíregyházi „ügynökünk”, hanem egy, az üzletben akkor még részt vevő ismerős számolt be. A fekete olajkereskedelem nagyságrendje és természete miatt mind a Nyíregyházán működő megfigyelőnk, mind a balkáni szállításban érdekelt interjúalanyunk meg kívánta őrizni inkognitóját.

Fekete olajkereskedelem az ukrán–magyar határon

A térségben az átlagosnál gyorsabban növekvő munkanélküliség és gazdasági recesszió hatására 1993–94-től az ukrán–magyar határon keresztül történő olajszállítás lett 60–100 család elsődleges megélhetési formája. Az üzemanyag kisebb tételekben jut keresztül a határon, becsléseink szerint a havonta feketén forgalmazott olaj 100–200 000 liter között lehet. Az olajüzlet nagyságrendjét érzékelteti, hogy 1996 nyarán kommandósok szállták meg a határt, lezárva azt elsősorban a kishatárforgalomban működő olajkereskedők előtt, ezért hosszabb időre leállt az aratás. Az olajcsempészes a kereskedők és megfigyelőnk becslése szerint Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, valamint egyes borsodi területeken, (pl. Sárospatak térsége), az erőgépek felét látja el üzemanyaggal. Úgy látszik a MOL is felfigyelt erre a jelenségre, mert Ungváron és más településeken is kutat nyitott, egyre közelebb és közelebb húzódva a határhoz. A határ túloldalán a vevőkör a helyi legális és illegális vállalkozókból, maffia-tagokból kerül ki, akiknek a nyugati kocsijához nem használható az ukrán üzemanyag, de a fekete olajkereskedelem magyar szállítói is az ukrainai kutakhoz járnak tankolni, mert Ukrajnában, az eltérő adótételek miatt, sokkal olcsóbb az üzemanyag. A MOL vállalta a kockázatát annak, hogy Ukrajnában állít fel kutakat, mert valószínűleg jobb, ha ott kint vásárolnak a hazainál sokkal olcsóbb MOL benzint és eladják itthon feketén, mintha Magyarországon a piaci konkurenseknél tankolnának. Az olaj feketekereskedelme a délszláv (Bosznia) háborúval új fejezetéhez érkezett. Az ukrainai olajat a hagyományos módon (lásd később) hozták át Szabolcsba, majd tovább a Rösztke környéki magánkutakhoz. Egy másik, szerbekből és magyarokból álló csoport a szerb–magyar határon történő átszállításra specializálódott.

A gázolaj eredete

A feketekereskedelem ukrán vagy Ukrajnában hozzáférhető olajat forgalmaz. Az üzlet lényege, hogy magyar szállítók a határ túloldalán vásárolják fel az olajat, amelynek az ára a kinti átlagos árszint és adótételek miatt a magyarországinak a kétharmadát sem éri el, és ezt az olajat értékesítik itthon. Az olaj feketekereskedelme egy világosan körvonalazható területet érint, amely Ukrajnában a Tiszasalamon–Ungvár vonaltól keletre van, Magyarországon pedig a Nyírbátor–Nyíregyháza vo-

nalig húzódik. A megjelölt terület nem az olaj felhasználásának körzeteit, hanem a kereskedelem felvevő és lerakó helyszíneit jelöli. Az olajcsempészet, mint korábban láttuk, sokkal nagyobb területeket lát el. A felvevő helyek között Tiszasalamon, Csap, Ungvár, Nagydobrony, Kaszony, Harangláb, Beregszász és Újlak, míg lerakó települések között Lónya, Záhony, Kisvárd, Barabás, Beregsurány, Tiszabecs, Vásárosnamény, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nyírbátor bonyolítanak nagyobb forgalmat. A települések négy töltő és fogadó körzetre oszlanak Nyíregyháza–Ungvár, Nagydobony, Nyírbátor–Nagyszőlős, Fehérgyarmat–Kaszony, Vásárosnamény–Beregszász végpontokkal. Az adott körzetekben és településeken bárhol lehet üzemanyagot kapni forintért, dollárért, német márkáért – néha hrivnáért, s míg volt, kuponért is.

A töltőtelepülések

1996-ban és 1997-ben két töltőfalu megfigyelésére került sor (Tiszasalamon és Mezőkaszony); a két település ötven kilométernyire van egymástól, ezért az üzemanyagfelvétel szempontjából teljesen függetlenek, más-más körzethez tartoznak. Tiszasalamonban 6-7 állandóan működő töltőudvar van. Technikai felszereltségük hasonló, többen töltőpísztyolokkal felszerelt üzemanyagtöltő állomással rendelkeznek, mások előre elkészített kannákkal vagy kézi pumpákkal vannak felszerelve. Az egyes udvaroknak 8000–10 000 liter a befogadóképessége – 1996 áprilisáig Tiszasalamonban 18–20 kisebb, legalább 1000 liter befogadására alkalmas tankolóhely is volt. Az üzemanyagot különböző szállítóktól, többé-kevésbé legális vállalkozóktól szereztek be.

1996 elején született meg Ukrajnában az a törvény, amely előírta a zárjegyek használatát szeszesitalok üvegein. A vodka export-importban korábban aktív, illegális vállalkozók ettől kezdve kiszorultak a szeszesital piacról és vállalkozásaik folytatásához az üzemanyag kereskedelem megszerzése volt az egyetlen lehetőségük. Amikor megjelentek Tiszasalamonban, három hétig csak védelmi pénzt szedtek, a nagyobb töltőállomás-tulajdonosoktól 500, a kisebbektől 300 forintot hetenként, a csempészekről pedig 1500–2000 forintot. A maffia megjelenését és a védelmi pénzek bevezetését csak a nagyobb udvarok tudták túlélni. A maffia felajánlotta, hogy a gázolajat változatlan áron szállítja, de azzal a kikötéssel, hogy mástól olcsóbban vagy drágábban sem szabad vásárolni. Az egyik interjúalany, aki az egyik nagyobb forgalmú töltőudvart üzemelteti, egy alkalommal nem a maffiától szerzett 2000 liter olajat, amiért a maffia 100 000 forint büntetést fizettetett vele. A gázolaj beszerzési ára akkor 35–38 forint volt literenként, az eladási ár pedig 45–50 forint. Az adatközlő napi forgalma 1000–1500 liter volt (ami hasonló három másik udvar forgalmához). A benzinforgalom csökkenése idején cigarettát is árultak, csomagonként 30 forintos haszonnal. Több olajforgalmazó vodkát is árusított, átlagosan napi 20–30 kartonnal. A cigarettát a kárpátjai románoktól szerzik, a vodkát az ungvári piacon. 1996 májusától ismét fellendült az olajüzlet, a nagyobb forgalmazók 6000–12 000 liter üzemanyagot is forgalmaztak naponta. Mezőkaszonyban 30–41 nagyobb udvar működik napi ezer literes átlagos forgalommal. Itt 40 forint volt a beszerzési és 45–53 forint az eladási ár. 1996 májusa és júniusa között akadozott az ellátás, még a

maffia sem tudott folyamatosan szállítani. Az orosz elnökválasztás után megszűnt az olajutánpótlás akadozása.

A határ és a célállomások

Az egyes olajfelvevő-lerakó körzetek határait a tapasztalat és az ismeretség hiánya miatt a gázolajkereskedők ritkán lépik át. A legtöbb gázolajos napi 24 órát dolgozik és bármikor hajlandó átmenni a határon, amikor az üressé válik. Erről jól kiépített információs lánc ad hírt. A gázolajosok nagy tankkal rendelkező nyugati kocsikat vagy kisebb buszokat bővítenek ki a szállítás céljára. Többségükben a MÁV-nál dolgoztak, majd miután megszűnt az állásuk, szállítóeszközöket vettek és az olajüzletet szervezték meg. Az olajat a gépkocsi, kisbusz tankjában szállítják át, nem tartályokban, és naponta akár többször is fordulnak. A fiatalok között úgynevezett gázolaj napszámosok is vannak, akik megszabott pénzért hozzák át a tulajdonos teletankolt kocsiját a határon. A szállítás céljaira kiépült a gépkocsibérllet piaca is. A gépkocsik bérleti díja 1996-ban naponta 2–4000 forint körül volt. A legkedveltebb kocsik a Mercedes 200-as, 240-es Diesel, általában taxi üzemanyagtartállyal felszerelve, amit Németországból szállítanak megrendelésre 20–30 000 forintért. A taxi tartályra azért van szükség, mert a vámok felfigyelnek a hegesztéssel megnagyobbított tartályokra, lebukni pedig nem érdemes, mert a feljegyzett rendszámú kocsik tulajdonosait állandóan zaklatják. A Mercedesek mellett az Audi 80-as, 100-as típusok a legkedveltebb gépkocsik. Az üzemanyagtartályok nagysága 70–120 liter között van, de a terepjárók tankmérete lehet 180–200 liter is. A taxi-tartályok felszerelése mellett más trükkök is léteznek. Például amikor az autó a csak néhány kilométerre szükséges üzemanyagot az ablakmosó tartályból kapja és a tankban az igényektől függően lehet benzint vagy gázolajat szállítani.

Az egyes határállomások telítettsége a csempészek szempontjából általában magas. Forgalmasabb napokon akár 24 órát is állhatnak a határon, bár segítik egymást és gyakran biztosítják a másik csempész helyét a sorban. Megfigyelőnk 1996. március 25-én, május 3-án, 4-én és 22-én, június 27-én, valamint július 5-6-án számlálta a határon átmenő és azonosítható csempészkocsikat. A záhonyi vámhivatal és a csapi határállomás előtt a 3–5 órát várakozó sorban minden alkalommal 40–50 üzemanyag-szállítót azonosított (a várakozó kocsik hatvan százaléka). Vannak csempészetmentes napok is a határon. Az ünnepnapokon a vámok visszaküldik a határról a csempészkocsikat és néha az ukrainai gázolajhiány miatt sem érdemes az utat vállalni. A legforgalmasabb napokon, ilyen volt 1996. június 27-e és július 20-a, 100–120 üzemanyag-szállító is megpróbált átjutni a határon. Az elsőként átkerülők reggel négytől este tízig vártak. A kishatárforgalomban a gépkocsik kilencven százaléka üzemanyagszállító. Záhonynál elsősorban magyar, míg Kaszonyban és Haranglábban a gépkocsik aránya 70 százalékban magyar és 30 százalékban ukrán volt. Mindkét állomáson 100–110 gépkocsit számlált kollegánk.

Az egyes körzetek határain belül a gázolaj közvetlen felhasználásra kerül. A szabolcsi árak 48–65 forint között mozogtak literenként (1997). A jugoszláv embargó időszakában néhányan vállalták a hosszabb távra történő belföldi forgalmazást. Az egyik adatközlő a kisbusza padlójába épített 1000 literes tartállyal bonyolította a

kereskedelmet. Az üzemanyagot a Szeged környéki magán-benzinkutasoknak adták át, akik annak Jugoszláviába történő továbbcsempésztését szervezték meg. A benzin forgalmazásához az anyagi tőkén kívül erkölcsi tőke is kell: például a nyíregyházi piac-parkolóban az ukránoktól a cigányok felvásárolták a benzint, majd felvizezve adták tovább, emiatt elmaradtak a vevők.

Általában megvan a zárt vásárlókör: egy bizonyos csoportnak szállít mindenki cigarettát és benzint, azon kívül másnak nem. „Mindenkinek megvan a saját kuncsaftja.” A „nem életrevalók” 1998-ra kikoptak a gázolajosok és a benzinesek közül, míg a többieknek fix vásárlóköre van.

A szállítók és egyéb szereplők

A szállítók között két nagyobb csoport van: a Kárpátaljáról ideköltözöttek és a születésüktől magyar állampolgárok. Az egyik adatközlőnk egy használt Zsigulival kezdte, majd ezt eladták és Audit vettek. A csempészet a határőrök és a vámosok megvesztegetése, és a maffia kapcsolat ellenére is nyereséges volt (3000-ból 1500–2000 Ft). A hasznát bab, dió, mák forgalmazásával és mással, „ami jött”, egészítették ki. Keresetük sokkal több, mintha legális vállalkozásukból élnének, elérhette a havi 100–150 ezer forintot (1997).

A csempészeknél a férfi–nő arány: körülbelül 85–15 százalék, életkoruk 30–35 év. A kilencvenes évek első felében kezdőket fokozatosan felváltotta egy fiatal, rámenős csapat, ami azért is lehetséges volt, mert a csempészet individuális tevékenység, ahol maffia nem jelent meg. A maffia a határ túloldalán a kutak ellátását ellenőrzi, de a csempészetben és a magyarországi terítésben nincs jelen. A szállítók között nincsenek erőcsoportok. Vannak saját törvényeik, de a csapattagok elvben egyenlők, mert a csempészet fizikai korlátai miatt nincs arra mód, hogy az egyik csempész a másik rovására növelje a forgalmát.

A megfigyelést és információszerzést végző kollégánk a csempészek három csoportját különböztette meg:

1. Saját gépkocsival rendelkezők, akik az üzemanyag mellett szállítanak cigarettát, vodkát is. Önálló vásárlókörük van. Általában napjában egyszer járnak át a határon. Kollégánk 60–80 főre tette a fekete olajkereskedelem „teljes” vállalkozóinak a számát.
2. A gépkocsibérlők. A legkülönbözőbb áruk szállítását is elvállalják (rezet, cigarettát, vodkát), de a gépkocsi bérleti díja miatt naponta többször is kell fordulniuk. Önálló vásárlókkal is rendelkeznek, de viszonteladóknak is forgalmaznak.
3. A gázolaj napszámosok, akik fuvaronként kapnak megbízójuktól mintegy 1000–2000 forint közötti díjat. A gázolajat a megbízónak kell leszállítani és a gépkocsival együtt átadni. A kishatárforgalomban szállítanak a leggyakrabban.

Az olajüzlet vesztesei azok, akiknek nem volt tőkéjük és kapcsolatrendszerük, valamint vásárlókörük. „Aki nem volt elég becsületes az eladáshoz, s nem volt elég erőszakos a vételhez.” A vesztesek és nyertesek nem különülnek el társadalmilag, a siker „rátermettség” kérdése volt megfigyelőnk és a csempészek véleménye szerint is. Az első körben a túl mohók estek ki: akiknél rossz volt a minőség, illetve ha hi-

ány esetén túl drágák voltak, a második körben akik nem tudtak megfelelni a határon támasztott követelményeknek. A kommandósok akciója (1996 augusztus) után csak azok maradtak, akiknek volt kapcsolata a vámosokkal és így folyamatosan információkat szerezhettek. Az ezt követő időszakban már jellemző a klánosodás és profizmus: ekkor fejlesztették ki a kockázatsökkentés módozatait: egyéb – szezonális – áruk is megjelentek a csempészáruk között. Az ukrainai benzinellátó szervezi meg az egyéb áruk forgalmát. A kiegészítő árukkal inkább a család nőtagjai foglalkoznak, míg a férfiak a benzinkutasok.

A nyíregyházi KGST-piac

A magyarországi 'fekete és szürkepiac' intézménye a nyolcvanas években kezdődött, amikor az otthoni nehéz gazdasági helyzet miatt tömegesen érkeztek Magyarországra az új és használt árukkal kereskedő lengyelek. A magyar hatóságok legjobb esetben is csak megtűrték az árusokat, így kezdetben nem alakulhattak ki állandó piacok. Erre a korszakra volt jellemző az utak mentén, az autók csomagtartójából való kereskedelem. A nyolcvanas évek végére a kádári rendszer bomlásával párhuzamosan a feketekezelkedelem lehetőségei is kiszélesedtek. A magyar lakosságnak a rendszerváltással felerősödő elszegényedése szerte az országban egyre növekvő keresletet biztosított az akkoriban általánosan csak 'lengyelpiacnak' nevezett piacok iránt.

Az 1989-es karácsonyi romániai forradalom után a románok, egy évre rá pedig az oroszok és ukránok is megjelentek a piacokon, míg a lengyelek fokozatosan visszaszorultak. Mindez az elnevezés megváltozásával is együtt járt, innentől számíthatjuk a 'KGST-piacok' létét. Az árusok és a vevők részéről tapasztalt hatalmas érdeklődés eleinte kaotikus állapotokat (infrastrukturális viszonyok, bűnözés, higiénia) okozott országszerte. Mivel a piacként szolgáló területeknek a helyi önkormányzatok a tulajdonosai, lassan, 1991–94 között várospolitikai okokból is fontossá vált, hogy a piacokon történő kereskedelem kanalizálódjon, s a körülményekhez képest átlátható viszonyok alakuljanak ki. Az utóbbi öt évben kialakult a piacok térbeli struktúrája, a helyi sajátosságoknak megfelelően állandósult az árusok köre, a KGST-piacok elfogadott és számontartott tényezőivé váltak a települések gazdasági életének.

Nyíregyházán, a szlovák, az ukrán és a román határ közelségének köszönhetően, a városközpontban indult lengyelpiac mára a város melletti parkolóban a józsefvárosi 'kínai piac' mellett az ország talán legnagyobb KGST-piacává fejlődött. A város az észak-keleti országhatárok metszéspontjában található, Záhony a 4-es, Beregszász a 41-es főúton egyaránt 70 kilométer távolságban van, míg Debrecen 50, a román határ 65 kilométer. Valószínűleg az ideális földrajzi elhelyezkedés volt a döntő oka a piac felvirágzásának. A határtól való távolsággal ugyanis egyenes arányban nő a közúti ellenőrzés veszélye, s ez jelentősen megnehezítené a csempészáruk behozatalát. Miskolc feltehetőleg ezért esett ki a versenyből, míg Debrecenben, noha a város a román bevásárlóturizmus egyik célpontja, ellenségesen fogadták a mind nagyobb teret hódító KGST-piacot, és az önkormányzat infrastrukturális beruházásokkal nem támogatta, hogy a piac területét szervezettebbé tegyék. A határ túloldalán

szintén voltak potenciális pályázók a piacközpont funkcióra (Kassa, Munkács, Szatmárnémeti, Nagyvárad), de a hatóságok durva fellépése (Szlovákia), a hiányzó fizetőképes kereslet (Románia, Ukrajna) és a középosztály mérsékeltebb igényeit kielégítő áruk hiánya (Ukrajna) miatt egyik országban sem tudott megerősödni a KGST-piac mint regionális kereskedelmi centrum.

A piac leírása

Az egyes szektorok és az eladók. A nyíregyházi KGST-piacon nemcsak az egyes áruajták különülnek el egymástól, hanem az árusok csoportjai is. A piac területét nyolc szektor van. 1997-ben három alkalommal (október 11-én és 18-án, valamint november 1-jén) számoltuk össze az egyes szektorokban árusító kereskedőket. A kereskedők száma kedvező időjárás és nyugodt üzletmenet (nincs razzia) esetén 1100–1200 körül alakult, igaz, november elsejéről csak 252 kinyitott standról van adatunk. Ez utóbbi szám viszont nem tükrözi a megszokott állapotokat, egy átlagos hétvégén jóval ezer feletti árust vehetünk mérvadónak. Az árusok körülbelül fele magyar, a többiek a szomszédos országokból érkeznek.

A nyíregyházi KGST-piac alaprajza:

F szektor		
⇒ E szektor		
D szektor		
H	Épület	C szektor
	G szektor	B szektor
		A szektor
		↑
		↑

A szektor:

A szektor árusai nagyobb részét románok, ukránok és romániai oláh cigányok. Árukészletük állandó: reklámtáskákkal, új és használt csecsebecsékekkel, egyszerűbb szerzősítéssel kereskednek. Jelentős mennyiségben jelen van az első sorban ukrán eredetű cigaretta és alkohol is, amit a nagyobb haszon érdekében (törölközők alól) kis tételben árusítanak. Átlagosan 30–40 ember kínál cigarettát és alkoholt eladásra. Nagyobb tétel esetén az üzletkötés a szomszédos buszparkolóban zajlik, ahol kisebb a lebukás veszélye, igaz a várható haszon is. A szektor léte alibi jellegű: nyilvánvalóan fedőtevékenység a szesz és cigarettacsempészet álcázására. A nyugati kézbe került ukrán dohányipar termékei keresettek a piacon, csakúgy mint a szeszből és aromából előállított különféle vodkák. Mint azt egyik adatközlőnk megjegyezte, „abszurd dolog, hogy hamis márkára szoktak rá az emberek”.

Ezen a területen 1997. október 11-én 183, 18-án 161, november 1-jén pedig 82 árust számláltunk össze.

B szektor:

A szektor árusai magyarok, de néha 'batus' erdélyi oláh cigányok is elfoglalják az üresen maradt standokat. A standok nagyméretűek és béreltek. Az itt áruló magyar árusok rendelkeznek ugyan vállalkozó igazolvánnyal, de azt nem arra a tevékenységi körre váltják ki amivel foglalkoznak. Legális kereskedőként tudnak így működni, a pesti elosztóhelyeken viszonteladóként szolgálják ki őket, s vállalkozói igazolványuk segítségével a felületesebb ellenőrzéseken is átcúsúznak. Árukészletük állandó (ruhanemű) és viszonteladóként is kereskednek. A ruhák eredete Kína és Törökország, de a piacon nagy tételben árusító lengyelektől felvásárolt ruhák is itt találhatnak vevőre.

Az oláh cigányok csak filléres dolgokat árulnak, amelyről alig hihető, hogy megélhetésük költségeit fedezni tudná. Piaci jelenlétük: háttérben, akár csak az előző szektor ukrán csempészei esetében, valószínűleg a fekete cigaretta és szeszesital kereskedelem áll, amit így fedeznek. Ők a piac leggyorsabban reagáló árusai, ha valaki kedvező áron jó minőségű áruval jelenik meg, olcsón pillanatok alatt felvásárolják a teljes mennyiséget, majd az eredeti összegnél drágábban árulják tovább. Emiatt a piac hiénáinak is nevezik őket. Egy-egy cigány család több piacon is jelen van, nemcsak a nyíregyházin. A család tagjainak egy része a nyíregyházi piacon árul és amit lehet felvásárol, míg a többi családtag a felvásárolt árut a környező piacokon kínálja eladásra.

A B szektorban 1997. október 11-én 153, 18-án 170, november 1-jén pedig 90 árust számoltunk össze.

C szektor:

Ezt a szektort a piaci létből kiszakadni nem tudó lengyel batusok uralják, akik évek óta visszajáró szereplői a piacnak. Árujuk Lengyelországból származik, ennek köszönhetően jó minőségű – szemben a bizonytalan eredetű és minőségű kínai és török ruhákkal. A lengyelek más szektoroknál drágábban, de még mindig elfogadható áron kínálják árujukat, ezért a szektor mind a viszonteladók, mind pedig a egyszerű vásárlók körében nagy népszerűségnek örvend. Itt fordul meg legtöbb vásárló.

A C szektorban 1997. október 11-én 165 (ebből 97 lengyel), 18-án 182 (ebből 130 lengyel) árust számláltunk, november 1-jén a szektor csaknem üres volt.

D–E szektor:

Ez a terület a ruhaneműt árusító kínaiaké és a hamisított, de jó minőségű sportruházatot kínáló magyaroké. A kereskedés körülményei feltűnően kulturáltak, a rendezettség az egyes standokon itt a legnagyobb. A hamisítványok jellegzetessége, hogy a sportruhák sok esetben eredeti alapanyagból készülnek, csak a márkajelzések kerülnek illegálisan felvarrásra. Mára az is elfogadottá vált, hogy a hamisítványokat új márkanéven hozzák forgalomba, időnként még a városi boltokban is. Az esetlegesen hibás vagy nem megfelelő méretű árut egy-két napon belül kicserélik, noha az üzletkötés tényét nem igazolja blokk vagy számla.

1997. október 11-én 152, 18-án 200, november 1-jén 80 kereskedőt számoltunk itt össze.

F szektor:

Az A–E szektorokkal szemben, ahol az árut fóliával fedett standokon kínálják, itt a föld fölött mindössze 20 centiméter magas fémkeretek szolgálnak az áruk bemutatására. Ennek megfelelően ez a rész a visszatérő, de a nemcsak egy piachoz kötődő, batyukkal érkező erdélyi magyaroké és románoké. Állandó vendégek viszont az ukrán traktoralkatrész kereskedők. A régió mezőgazdaságában nagy számban használnak ukrán és belorusz traktorokat, de az import szervezetlensége miatt nem megoldott az alkatrész utánpótlás. Ezekhez a gépekhez elfogadható áron alkatrészt egyedül a piacon lehet vásárolni.

Az F szektorban található egyéb áruk csaknem teljes egészében román eredetűek. Konyhai felszerelés, szerszámok, ruházat és cipők alkotják a kínálat legnagyobb részét. A szektor hosszanti oldalán felállított bódésorban, ami egyszersmind a piac határát is jelenti, örmény zsidók üzletei találhatók, ahol olcsó távol-keleti elektronikát árulnak, de valutaváltásra is mód nyílik.

Az F szektorban 1997. október 11-én 380, 18-án 410 árust számláltunk, míg november 1-jén a szektor csaknem üres volt.

G szektor:

A piac területének viszonylag jelentős területe a magyar kereskedők szektora, akik valamennyien legális kereskedők. Itt az áru magyar eredetű; különféle ruhaneműk, öltönyök, szövetek és függöny teszik ki standok kínálatának legnagyobb részét. Az áruk magyar eredete és a legalitás miatt e standokon valamivel drágábban lehet vásárolni, mint más szektorokban, emiatt itt viszonylag gyér a forgalom. A G szektor kereskedői tözsgyökeres árusnak tekinthetők, akik már 1990 óta jelen vannak a piacon. A többségnek a városban is van butikja, a piacon viszont viszonteladóként is működnek. A tőlük nagy tételben vásárlók leggyakrabban lengyelek és törökök, akik főként minőségi női fehérneműért keresik fel őket.

1997. október 11-én a G szektorban 160 árust számláltunk össze.

H. szektor:

A terjeszkedő multinacionális élelmiszeráruházak miatt csökkenő forgalmú, de még mindig jelentős a G szektortól csak profiljában különböző H szektor élelmiszerkereskedelme, ahol a magyar árusok ukrán és román viszonteladókat szolgálnak ki nagyobb tételekkel. Magyarországon szinte minden élelmiszer olcsóbban beszerezhető, mint a szomszédos országokban. A piacon az olyan könnyen szállítható és nem romlandó alapélelmiszereket adnak és vesznek, mint amilyen a cukor, a zsír, az étolaj, a liszt és a konzervek.

Az élelmiszerüzletek mellett több városi drogériás is kiköltözött a piacra, akik szintén a H szektorban foglaltak helyet. Ők azt igyekeznek kihasználni, hogy a piacra vásárlási szándékkal érkező látogatók jelentős részét feszélyezi a belvárosi boltok exkluzivitása, míg a piacon kötöttségek nélkül mozognak és vásárolnak.

Kínai udvar:

A kínaiak megjelenésükkor, a kilencvenes évek elején, sok magyar és lengyel árust kiszorítottak. Agresszív üzletstratégiájuknak köszönhetően ellenséges légkör vette őket körül a piacon, emiatt a piactól a város felé vezető út mellett egy üres telken saját kereskedőudvart szerveztek meg. Kezdetben komoly sikert értek el az olcsó kínai áruk, de viszonylag rövid időn belül nyilvánvalóvá vált termékeik gyatra minősége, elkülönülésükkel vevőikörük is lecsökkent, a vásárlók többsége elpártolt tőlük. Magyarokat csak ritkán alkalmaznak, ezért visszaszorulásukban szerepe lehet a kommunikációs nehézségeknek is. A nyíregyházi piac valószínűleg a világ azon kevés helyeinek egyike, ahol a kínaiak alulmaradtak a kereskedők közötti versenyben.

Vásárlók és árusok

A sikeres kereskedők a családi szocializáció során már gyerekkorukban megszokták a (zöldség)piac szellemét, amikor szüleiket vagy nagyszüleiket elkísérték oda. Szinte belenevelődtek a piacba. Az idősebb generáció agilisabb tagjai a nyolcvanas évek végén átjártak Romániába, majd az árut a munkahelyen vagy otthon eladták. „Aki valamire ment a piacon, az mind így kezdte.”

A mai sikeres kereskedők többsége szakmunkásképzőt végzett, néhányuknak mestervizsgálata is van. Megpróbálták a szakmájukban elhelyezkedni és az ott szerzett jövedelmekből megélni, de a viszonylag kevés munkaalkalom és a mindenkor fenyegető munkanélküliség arra kényszerítette őket, hogy egyéb kiegészítő kereseti forrás után nézzenek, vállalva a „svarcolást”. Kezdetben csak „kicsiben” próbálkoztak, az árut nem Pestről hozták, vevőikörük is elsősorban olyan falusiakból tevődött össze, akiknek házhoz szállítottak. A kereskedésnek ez a módja sok időt emésztett fel, mindamellett kiderült, hogy ha teljes munkaidőben végzik, akkor az biztosítja a megélhetést. Ezen a ponton volt érdemes megállapodni és egy állandó „placcon” árulni a nyíregyházi piacon. Az egyes árusok kereskedelmének profilja fokozatosan alakult ki. Legtöbbjük kezdetben a legkülönbözőbb áru-fajtákkal kísérletezett, míg végül néhány árucikkre szakosodott. A szakosodás elengedhetetlen feltételévé vált a talponmaradásnak, mert a vevők ma már vannak olyan igényesek, hogy elsősorban az átlátható árukészletű standokat vizsgálják meg tüzetesebben.

A saját stand kiépítése után az eladásra szánt árut (ruha és fehérneműt) legtöbbször már Budapestről szerzi be viszonteladóktól, néhányuknak viszont némi fizetség ellenében sikerült egészen az importőrökig eljutnia, s így közbülső láncszemeket kiiktatnia. Mivel a kereskedés alapvetően illegális – az árusok nem fizetnek adót – és a török, illetve kínai nagykereskedőknek sem érdeke a valós forgalom bevallása, az üzletmenet nélkülözhetetlen elemévé vált az adott szó becsülete, ami az írásos szerződéseket helyettesíti. Ennek köszönhetően a korábban megbízhatónak bizonyult és visszajáró piacos akár milliós nagyságrendű árut is elhozhat hitelre a fővárosi nagykereskedőtől, anélkül, hogy erről bármiféle dokumentum tanúskodna. Mindkét fél tudja, hogy az üzleti becsület nélkülözhetetlen, kölcsönösen egymásra vannak utalva. A nagykereskedőnek is csak addig megy jól, amíg a kicsik vásárolnak tőle, a

kicsiknek pedig szintén érdeke, hogy a megfelelő árut szállító nagykereskedő bizalmát hosszú távon bírják.

A piacon az általánosan alkalmazott árrés 5–8 százalék, a kereskedők csak így képesek megtartani előnyüket a városi üzletekkel szemben. Az egyes árusok jövedelméről nincsenek pontos adataink, de informális források szerint kedvező üzletmenet esetén egy-egy stand hetente körülbelül akár 150 ezer forint nyereséget is termelhet.

A versenyképesség megtartásának másik nélkülözhetetlen eszköze az igények megváltozásának azonnali felismerése és az erre való gyors reagálás. Az üzletekben megjelenő új márkák hamisított változata heteken belül megjelenik a piacon, és vásárlók különleges igényeit is (méret, szín, stílus) ki kell elégíteni. Az ilyen megrendelések mindig szóban történnek és egy-egy darabra vonatkoznak. A szóbeli szerződés intézménye annyira bevett és működő, hogy a megrendelések még a határon is átnyúlnak. Ilyen módon – ha a készletben éppen nincs – pár hét múlva hozzá lehet jutni a megfelelő méretű kolozsvári cipőhöz vagy a kívánt felirattal ellátott erdélyi bögréhez.

A KGST-piac alapvetően szociális intézményként működik. A tartósan magas munkanélküliséggel sújtott térségben pótolhatatlan szerepet tölt be azok életében, akik számára a városi üzletek árai túlságosan magasak. A piacról középiskolás diákokkal íratott dolgozatok szerint, a vásárlások kedvezményezettjei a családokban elsősorban a gyerekek. A szülők a gyerekek szempontjait szem előtt tartva vásárolnak a család számára – elsősorban ruhaneműt. Az iskolákban a „márkadivat” versenyt teremt a diákok között, amelyből azok kerülnek ki győztesen, akik szülei képesek megvenni az eredeti cipő vagy sportruházati márkát, lehetőleg a „márka” egy debreceni vagy fővárosi üzletében. Ezt a szűk réteget leszámítva a tizenévesek jelentős része a piacról öltözködik: ha már igazira nem telik, akkor legalább hasonlítson az eredetire. A piac az igények kiszolgálója, s nem előidézője. A kereskedés stílusa és a látvány nem lényeges, a fontos, hogy minden termék kövesse a divatot. Vásárlók úgy gondolkodnak, hogy ha több helyen megtakarítanak egy kicsit, akkor ez végül egy nagyobb megtakarítás lehet, tehát a gyengébb minőség ellenére is megéri itt vásárolni. A piac léte jól példázza a szegénységben rejlő csapdahelyzetet. Ugyanazt a terméket rosszabb minősége miatt gyakrabban, hosszú távon ezért drágábban kell megvásárolni, mintha tartós, de egy vásárlásra vetítve költségesebb termékeket vennének.

A benzin drágasága miatt ma már csak a helybeliek engedhetik meg maguknak, hogy nézelődni járjanak a piacra; akik havonta egyszer-kétszer vidékről családotól beutaznak, azok minden esetben bizonyos termékek miatt keresik fel a várost. Esetükben egy piaci délelőtti analógnak vehető azzal a fővárosi jelenséggel, amikor középosztálybeli családok szombat délelőttönként felkeresik az egyik multi hypermarketjét, ahol vásárlással és szórakozással töltik el az időt. A vásárlóközönység magját az egykori kádári középosztály alkotja, amelynek van ugyan munkahelye, de fizetése elégtelen családja eltartására, ezért a piacon keresztül próbálja meg a korábban elért életszínvonalat megtartani. Ide sorolhatóak azok is, akiknek családja a kilencvenes években a második gazdaság térvésztesével fontos bevételi forrástól esett el.

Az elszegényedett kádár-korszakbeli középosztályon és a munkanélkülieken kívül a helyi értelmiségi-gazdasági elit tagjai is viszonylag gyakran felkeresik a piacot. Míg azonban az előbbi két csoport a mindennapok során szükséges termékek beszerzésére koncentrál, addig a gazdagabbak számára a piac egyfajta egzotikus világot képvisel, ahol egy kis szerencsével eredeti, Erdélyből származó népművészeti alkotásokra vagy régi, de szép használati tárgyakat találhatnak.

Négy időpontról rendelkezünk adatokkal a vásárlók számát illetően. A fentebb említett 1997. október 11, 18. és november 1. mellett december 20-án, tehát közvetlen karácsony előtt is megszámoltuk a piacra látogatókat.

Október 11-én 9960-an mentek ki a piacra, közülük 4945-en férfiak, 5015-en pedig nők. Egy héttel később 6000 férfit és 7340 nőt számoltunk össze, összesen 13 340 látogatót. November 1-jén, mintegy alkalmazkodva az árusok gyér jelenlétéhez, csak 4200 személy kereste fel a piacot. Ez esetben a nemek arányából viszont arra következtethetünk, hogy a férfiak (2773 személy) a rossz idő ellenére szokásszerűen inkább kijárnak a piacra, mint a nők (1327 személy).

Karácsony előtti utolsó ajándékvásárlási lehetőségként december 20-án, a teltház-as piacnapon, 18 140 vásárlót regisztráltunk. Erről a napról óránkénti bontásban is rendelkezésünkre áll a látogatók száma. Ugyanezen a napon 37 buszt számoltunk össze (6 lengyel, 23 ukrán, 13 román, 1 szlovák), melyeken 40 utassal számolva körülbelül 1500 külföldi árus-vevő érkezett a piacra.

A piac látogatói 1997. december 20-án:

1. kapu:

idő	férfi	nő	összesen
8–9	348	632	980
9–10	692	688	1380
10–11	921	1130	2051
11–12	481	754	1235
12–13	385	397	782
			1. kapu összesen: 6428

2. kapu:

idő	férfi	nő	összesen
8–9	492	382	874
9–10	522	741	1263
10–11	984	1003	1987
11–12	546	735	1281
12–13	378	463	841
			2. kapu összesen: 6246

3. kapu:

idő	férfi	nő	Összesen
8–9	397	243	640
9–10	484	488	972
10–11	630	587	1217
11–12	421	317	738
12–13	251	168	419
			3. kapu összesen: 3986

A külföldi vásárlók szinte minden esetben viszonteladóként jelennek meg, tehát nagy tételben, zsákszámba veszik elsősorban a fehérneműt és pulóvert, melyek kicsire összecsomagolhatóak és méretükhöz képest drágán eladhatóak. Egyszerű bevásárlásokhoz a nyíregyházi piac viszont már túlságosan messze van a határ túloldaláról, ahol kisebb választékkal ugyan, de szintén megtalálható a KGST-piac intézménye. A magyar viszonteladók is nagy számban keresik fel a piacot. A viszonteladói kör még Debrecenen is túlnyúlik, míg nyugat felé Miskolc és Sárospatak tekinthető a határnak.

A sikeres üzletmenet során szinte minden árus mérlegeli, hogy vállalkozását legalizálja és üzletet nyit a városban, de a várható költségek kiszámítása után mindannyian maradnak. A bérleti díj és a számlaadási kötelezettség olyan terheket róna a kereskedőre, melyek miatt elveszítené versenyképességét. Legtöbbjük így – noha kezdetben csak kényszerűségből vállalta a piaci árusítást – akaratlanul is belerögzül ebbe a létformába, s az idő haladtával mindinkább csökken a valószínűsége, hogy a kitörés valaha is sikerül. A határ túloldaláról érkező árusok számára a beszerzési árak és az útiköltség emelkedésével az üzletelés egyre kevésbé kifizetődő, de egyfajta virtusból mégis tovább csinálják, mert nincs más választásuk. Az idősebbeknek van szakmájuk, amelyben a piac után esetleg elhelyezkedhetnek, de a fiatalabbak nagy része – akik a kilencvenes években fejezték be az általános iskolát és nem tanultak tovább – egy gyökeres fordulat esetén esélytelen a 'civil' életben.

A történeti régiók közötti árucseré újraéledése

A feketegazdaság élénkülése a történeti régiók közötti árucseré újraéledésével is értelmezhető. Az 1920 előtti Magyarország – a Kárpát-medence – önálló ökológiai és gazdasági egységet alkotott. „A belső népvándorlások bizonyítják, hogy a kárpáti népeket az életkörülmények, a gazdálkodási formák mennyire egymásra utalják” (Gunda 1949: 15–16). Az egyes nagyrégiók közötti munkamegosztási, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok évszázados múltra tekinthetnek vissza. 1920 után a trianoni határokkal e kapcsolatokat adminisztratív úton felszámolták és csak a szocialista rendszer belső bomlásának felerősödése tette lehetővé a nyolcvanas évek közepétől az árucseré és népi kereskedelem korábbi struktúráinak újbóli felbukkanását. Azt állítjuk tehát, hogy a KGST-piac és az olajcsempészet nem más, mint az etnikai és táji munkamegosztás újbóli intézményesülése a XX. század végének igényeihez igazodva; visszatérés az 1920 előtti, a Kárpát-medence népei között spontán módon, alulról szerveződő kereskedelmi kapcsolatokhoz azzal a változással, hogy a globalizáció következtében új népelemek is megjelentek, és a fejlettebb infrastruktúrának köszönhetően az árubeszerzés geográfiai lehetőségei is nagyobbak.

Az észak-keleti régióban alapvetően a magyar–lengyel, magyar–ruszin, magyar–román kapcsolatok voltak jelen, ami kiegészült a földrajzi régiók és országok közötti kapcsolatokkal. Ilyen állandó kapcsolat állt fenn többek között az Alföld és a hegyvidék (Kárpátalja), az Alföld és Erdély, valamint Észak-Kelet Magyarország és Lengyelország, Erdély és Moldva, Észak-Kelet Magyarország és Moldva között.

A hegyaljai bornak köszönhetően a magyar–lengyel kereskedelmi kapcsolatok már a XV. században is jelentősek voltak, sőt a borkereskedelem következményeként a XVIII. század elejétől lengyel diaszpórák is léteztek Hegyalján (Bencsik 1996: 335). A hatalmas méretű borkivitel velejárójaként már a XV. század elején gondot okozott a hegyaljai bor hamisítása. Egy 1611-ből való lengyel törvény 100 márka büntetést szabott ki azokra, akik idegen bort magyar borként próbáltak eladni (Divéky 1905: 68–69). A hegyaljai borkereskedelem csaknem teljesen lengyelek, galíciai lengyel zsidók és görögök kezében volt, ami jól mutatja annak multinacionális jellegét. A kelet felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok – igaz kevésbé szervezett keretek között – még intenzívebbek voltak. A keleti régió (Erdély, Moldva, Havasalföld, Kárpátalja) árucseréjét egészen a vasútvonalak kiépüléséig a hatalmas méretű szekerezés jellemezte. A mai Románia soknemzetiségű területén a kereskedelem az etnikumok közötti munkamegosztás következménye volt. Az egyes népcsoportok kereskedői tudatosan kereskedtek a kézműiparnak az adott kultúrára jellemző, a többiekénél hiányzó, illetve hiánycikknek minősülő termékekkel. Ez a fajta népi-táji munkamegosztás spontán módon körzeteket alakított ki, ahol a résztvevők (kistájak, falvak), a munkamegosztásból fakadó sajátos funkcióiknak megfelelően specializáltak termelésüket („népi márkák” – Dankó 1986: 14.). Erdélyre vonatkozóan ifj. Kós Károly (1972) vizsgálta az egyes népi iparfajták elterjedtségét. Csak néhányat kiemelve a legfontosabbak közül jelezzük, hogy fazekasságból 76, fémművességből 45, ácsmesterségből 58 község szerezte jövedelmének döntő hányadát. Az Erdélyből az Alföld felé irányuló népi áruforgalom méretét mutatja, hogy a Maroson 1860 és 1880 között évente körülbelül 2 millió szál deszkát úsztattak le, míg a torockói vaskereskedelmének nyugati határa Debrecen és Arad volt (Kós 1972: 10–11).

A mai munkás és árusmigrációnak szintén megvoltak az előzményei. Közismert a felvidéki szlovákok nyári alföldi munkavállalása, a drótos tót alakja pedig még ma is él a köztudatban. Az Alföld a bihari románság életében is jelentős gazdasági tényező volt. „A bihari mócok faáruikkal Debrecenig, Szolnokig, Szegedig eljártak” (Gunda 1949: 15). Kós Károly (1972: 14). szerint a mócoknak az Alföld felé is irányuló kereskedelme és munkavállalása olyan nagy volumenű volt, hogy élelmük háromnegyed részét a Mezőségről és az Alföldről szerezték be. Ennek a tényén túlmutat annak a jelentősége, hogy mind a Mezőség, mind az Alföld esetében magyar etnikumú volt az a népesség, mely a románság számára megélhetést biztosított. Azaz az évszázadok során kialakult egy olyan kollektív tudás, melynek magját az alkotta, miszerint a magyarság egy a gazdasági erejét tekintve fölényben levő népcsoport, mely fellelvőpiacot és munkaalkalmat biztosít a románságnak, s mint ilyen, fontos szerepet játszik a mindennapi megélhetésben.

Kárpátját szegénysége még inkább az Alföldre utalta. Az ott élőket a csekély megművelhető földterület állandóan arra kényszerítette, hogy fuvarozással és kereskedéssel szerezzenek kiegészítő jövedelmet, ami a vasút megjelenése előtti időszakban bírt nagy jelentőséggel. „Hajdan az oroszok közül sokan fuvaroztak tengelyen Lemberg-től Debrecenig és [Máramaros-] Szigettől Kassáig, s ez nem csekély állandó jövedelmi forrásul szolgált” (Szabó O. 1913: 127.). A századelőn a rutének egyik legfontosabb kereseti lehetősége az alföldi munka volt, melyre a májusi krumpliültetés után indultak, hogy csak augusztus végén térjenek haza. A két háború

közötti időszakban a Csehszlovákiához tartozó Kárpátaljával a korábbi idősakra jellemző kapcsolatok nem szenvedtek olyan törést, mint Románia esetében. Zemplénben például „a vándor aratók nagyobb részét a környező tájakról lejáró, idegen ajkú csoportok adták, akik mind az uradalmakban, mind a nagyobb paraszti üzemekben részért vállaltak munkát” (Viga 1996a: 68.). A tájak közötti munkakapcsolatok intenzitását jelzi, hogy a „ruszin szolgaleány intézménye” az első világháborút követő két évtizedben is tovább élt, és csak 1945 után tűnt el véglegesen. A ruszin szolgaleányok 16-17 évesen kerültek le a Bodroghözbe, ahol ellátás és némi bér fejében dolgoztak. A kezdetben gyenge nyelvi kommunikáció miatt a közös – görög katolikus – vallás jelentősége rendkívül megnőtt a szolgaleányoknak a családokhoz való integrálásában (Viga 1996a: 87).

A mai, a határokon átnyúló régi-új együttműködési formák mély beágyazottságához minden bizonnyal hozzájárul a térségben többségben lévő ortodox és a görög katolikus vallás által közvetített, Weber-i megközelítéssel értelmezett gazdasági etika: a nyugati-európai fejlődésre jellemző racionalitás hiánya, a megtermelt profit csekély mértékű visszaforgatása a vállalkozásba az adott régió eredendően nagyfokú szegénységével párosulva a nyugati mintájú fejlődés áttörhetetlen akadályaként van jelen a hétköznapiakban. Mindez részben azt is magyarázza, hogy az észak-keleti régió magyar, román és ukrán vidékei közötti látványos fejlettségbeli különbségek ellenére is miért működik az adott lehetőségekhez és igényekhez mérten hatékonyan a térség (fekete)gazdasága, azaz miért olyan nagy a határokon átnyúló feketegazdaság beágyazottságának mértéke.

A korábbi korszakok népi kereskedelmében és gazdálkodásában természetesen hiába keressük a feketegazdaság mai formáit, jellegzetességei mégis jelen voltak az akkori hétköznapiakban is. E helyen nem foglalkozunk az ezzel kapcsolatos problémákkal, csak egy szektorára, a csempészetre utalnánk röviden. Erdélyben az állami monopóliumnak minősülő aranypor és a só csempészete folyt hatalmas méretekben. Orbán Balázs (1991: I/135) írja, hogy „a Székelyföld roppant sótelepei ellenére többnyire idegen földről (Oláhországból) becsempésztett sóval látja el magát”. Az egykori Felvidék és az Alföld között a trianoni békeszerződés után az évszázados kapcsolatok szétszakadása következményeként vált nagyarányúvá a főleg élelmiszerre, iparcikkre és élő állatra (lovak) koncentrálódó csempészet. A Felvidéken nem voltak szép és erős lovak, ezeket korábban az Alföldről és Erdélyből szerezték be. Az évszázados felosztásnak megfelelően a szlovákok így iparcikkeiket, a magyarok terményeiket tudták nagy haszonnal értékesíteni (Viga 1996b: 147).

A népi kereskedelem és regulálatlan gazdaság strukturális stabilitásának egy másik indikátora, hogy a múlt század elejéhez képest a vásárhelyek és a piackörzetek vonzáskörzete alig változott. Bár mára a körzethatárok elmosódottabbak lettek és kitágultak, az akkor meglévő vonzáskörzetek ma is léteznek. Az észak-keleti régióban a Kárpátoknak Pozsonytól a Máramarosi-havasokig terjedő szakaszán 13 magyarországi helység lakói, négy útvonalon kereskedtek a Kárpátokon túli területekkel. Figyelmet érdemlő, hogy a 13-ból 7 helység jutott Máramaros megyére, melyek kereskedelmi kapcsolatai Lemberg felé irányultak (Bácskai 1984: 65). A szatmári rész kelet felé a felvidékinél sokkal nyitottabb volt, egyedül Szatmárból 48 település lakói látogattak erdélyi piacközpontokat. A kelet felé irányuló kivitelben is jelentős

szerepet játszott a régió: Szatmárnémeti vásárain nagy számban fordultak meg erdélyi, moldvai és bukovinai kereskedők, akik állatokat árultak és élelmiszert, dohányt, bort és posztót vásároltak (Bácskai 1988: 43.). Nyíregyházának, kutatásunk legfontosabb helyszínének, jelenlegi piac- és kereskedelmi központ funkciója a történeti régiók közötti árucseré újraszerveződésének is a következménye. A város 1828-ban nagynak számító tiszta piackörzettel bírt, megosztott piackörzetében pedig Debrecen, Kassa, Miskolc, Nagykároly, Sátoraljaújhely és Ungvár városokkal, valamint Bodrogkeresztúr, Kisvárd, Nagykálló és Tokaj alközpontokkal osztozott. Nyíregyháza kapcsán már egy 1968-ban végzett kutatás során megállapítást nyert, „hogy az 1968-as intenzíven vonzott terület, amelynek valamennyi felmerülő városi szükségletét a megyeszékhely elégítette ki, s amely nagyjából egybeesett a kiskereskedelem által intenzíven vonzott területtel, csaknem egybeesett Nyíregyháza 1828. évi tiszta körzetével” (Bácskai 1984: 311–312).

A környező népességhez képest a polgárosultság magasabb fokán álló evangélikus telepés szlovákoknak az 1848-as jobbágyszabadítás előtt pár évvel (1837) sikerült megváltaniuk magukat a jobbágyságtól. A hosszú távon jelentős döntéseknél a város a későbbiekben is képes volt saját érdekeit előtérbe helyezni és az ehhez rendelt célokat megvalósítani. Nyíregyháza XIX–XX. századi fejlődésében mindvégig meghatározónak véljük a térségnek azt a törekvését, hogy elmaradottságából tőkét kovácsolva jelenjen meg a nagypolitikában és így szerezzen fejlesztési forrásokat, mely politikának mindvégig a megerősödő régióközpont, Nyíregyháza volt a fő nyertese. Ennek a lobbizási stratégiának a következménye volt a legfontosabb múlt századi beruházás a vasút nagyon korán, 1854-ben történt megépítése, amely kiépülése után a város ténylegesen is lekörözte az addigi megyeszékhelyt, Nagykállót, amit 1876-ban törvényileg is elismertek (ettől az időponttól Nyíregyháza Szabolcs megye központja). A vasútvonalak kiépülése tette teljessé „az északkeleti részek Nyíregyháza központúságát, mely szinkronban volt a város törekvéseivel” (Szabó G. 1993: 332).

Noha a város fejlődése a századfordulón megtorpant, tény hogy az 1900-as népszámlálás szerint a 13 alföldi város közül Nyíregyházán volt a legmagasabb a kereskedelemről élők aránya (5,2%), míg az iparból élőkénél 20,3 százalékkal a második helyet foglalta el, csak Gyula előzte meg 25,5 százalékkal (Kósa 1991: 104.). A múlt század végén megtelepedő mezőgazdasági feldolgozóipar, a szeszfőzés és a dohánytermesztés ipari méretűvé bővülése már akkor és azóta is táplálja az ezekkel való illegális kereskedelmet. A századfordulón Szabolcsban működött az ország szeszipari kapacitásának egyharmada, de a szeszipari munkások 82 százalékát adta a megye. A dohánytermesztés arányai hasonlóak: az ország 39 dohánybevádlója közül a második legnagyobb a városban üzemelt, a megye dohánytermelése pedig megtízszereződött a századforduló előtti néhány évtizedben (Szabó G. 1993: 339). Csak áttételes összefüggés állapítható meg a száz évvel ezelőtti központ funkció és iparstruktúra és a jelen feketegazdasággal kapcsolatos problémái között, mégis úgy véljük, hogy az akkori, végső soron a természeti adottságokban gyökerező fejlődés egy olyan pályára állította a várost és régióját, melyek a mai napig meghatározzák a fejlesztés lehetőségeit. A nyíregyházi piac – az árukészlet bővülése és a forgalom volumenének növekedése mellett – már a múlt század végén is hasonló funkciót látott

el, mint ma, azaz integrálta a környező régiókban meglévő szükségleteket és lehetőségeket, amely funkció folyamatos, pótlólagos forrást biztosított a tökeszegény város fejlődéséhez.

Feketegazdaság és reguláció

A kutatás egyik kérdése azt volt, hogy a piacok és a feketegazdaság jelentőségében és nagyságában megnyilatkozó regionális különbségek magyarázzák-e az adott térség társadalmi és gazdasági fejlődésének sajátosságait, illetve a (spontán) reguláció különböző formái milyen mértékben erősítik vagy gyengítik a feketegazdaságot. A regulációra, mint érdekek leképződésére tekintünk, míg az állam/önkormányzat részéről a reguláció (részleges) hiánya a rövid távon párhuzamos érdekek nyilvánvaló beismerése. A kilencvenes évek Magyarországon a feketegazdaság szabályozását tekintve egyértelmű tendencia érvényesült, amely a feketegazdaság folyamatait utólag részlegesen regisztrálva, nagyjából adminisztratív eszközökkel próbálta meg azt visszaszorítani (Borboly 1999). Az állam szerepvállalása párhuzamba állítható a második gazdaságnak a Kádár-korszakban történt szabályozásával, amikor a második gazdaság intézménye volt a rendszer egyik legfőbb legitimációs forrása, mely a társadalom fogyasztási igényeihez a gazdasági alapot biztosította. A szocialista rendszerben ez egyfajta szelepként is működött: egy árnyék-autonómia keretein belül lehetőséget, sőt kitérésí pontot nyújtott az egyéni ambícióknak, míg a rendszer számára belső stabilitást adott.

A rendszerváltozás után a második gazdaság, mint az állammal gazdaságilag, szervezetileg és morálisan szemben álló intézmény megszűnt és aktorai piaci versenyhelyzetbe kerültek. Feltűnő azonban, hogy a korábban a második gazdaságra vonatkoztatott, az állam részéről az „élni és élni hagyni” elv érvényesülésével jellemezhető regulációs politika 1990 után átmásolódott a feketegazdasággal kapcsolatos állami/önkormányzati politikákra. Az állam csak részben volt képes felügyelete alatt tartani a rendszerváltozás folyamatát; az átalakulás társadalmi-gazdasági hatásainak következményeként a már korábban is létező feketegazdaság megerősödött. Az állam szempontjából elsődleges fontosságú társadalmi egyensúly megőrzésén kívül ennek a politikának egy másik fontos következménye is van: kiegészítő forrást biztosít, munkahelyet és keresletet teremt a rendszerváltás veszteségeinek túléléséhez és legelmaradottabb régiók fejlesztéséhez. Az észak-keleti régióban így egy olyan terület- és gazdaságfejlesztés valósul meg, mely eszközeiben és céljaiban csak félig-meddig, illetve egyáltalán nem a törvények által rögzített, közvetett céljait és externális hatásait tekintve viszont legitim.

A reguláció egy igencsak fontos aspektusa a nemzetállamok közötti eltérő regulációs gyakorlat, amely kiváltója a feketekezelkedelem ismert formáinak, mert mind az olajcsempészek, mind a KGST-piac aktorai az ukrán, magyar, román adó-, tb.- és vámtételek különbségeiből eredő hasznot váltják profittá. Mind Ukrajnában, mind Romániában nagy a kereslet, a Magyarországon előállított vagy forgalmazott élelmiszerek és egyéb árucikkek iránt megfelelő magyar regulációs politikával (adó-, vámtételekkel például) jó versenyhelyzetbe kerülhetnének az említett piacokon a

teljesen legálisan működő kereskedelmi cégek is. Mivel a magyar gazdaságpolitikai vezetés nem ismerte fel a kínálkozó piacok kihasználásnak gazdasági – és a keleti régiók szempontjából – szociális következményeit, illetve nem dolgozta ki a működő feketepiac legalizálásának minden aktor számára kölcsönös előnyöket biztosító feltételeit, a szomszédos államok hiánygazdaságából eredő piaci helyzetet nem, vagy a lehetőségekhez képest kisebb mértékben és a tanulmányban korábban ismertetett feketegazdasági módszerekkel tudják a magyar vagy a Magyarországon bejegyzett és adózó kis- és nagykereskedők kamatoztatni. A nem megfelelő, illetve hiányzó reguláció következtében a költségvetés is jelentős bevételtől esik el és a feketegazdaság szereplői sem képesek tevékenységüket teljességgel legalizálni. A kölcsönös előnyök összehangolása pedig törvényhozási vagy politikai szempontból nem kivitelezhetetlen, de a kilencvenes évek kormányai óvakodtak attól, hogy úgy regulálják a feketepiacokat, hogy a nemzetállamok eltérő vagy nem létező piacsabályozásából származó profittermelés a magyar állam gazdaság, illetve kereskedelmi politikájának a részévé váljon.

A közvetlen reguláció hátterében azok a csoportok állnak, melyek (gazdasági) érdekeit sérti a feketegazdaság és a piacok léte. Ide soroljuk a költségvetés bevételi oldaláért felelős testületeket (APEH, TB, BM, PM), azokat a multinacionális cégeket, melyek termékeit hamisítják és a piacokra mint tisztességtelen versenytársra tekintő multinacionális áruházláncokat. A feketegazdaságot közvetlen módon a kormány, az önkormányzatok rendeletei és a parlament által meghozott törvények regulálják. A törvényalkotási mechanizmus során a parlamenti bizottságokban jelen levő lobby-csoportok érdekei jelentős mértékben reprezentálódnak a törvényjavaslatokban. A lobbizás eredményességét tekintve első helyen állnak a multinacionális cégek, melyek piacaik és beruházásaik jövedelmezőségét féltik a feketegazdaságtól. A multik által (is) kikényszerített reguláció szemléletes példája a jövedéki törvény többszöri módosítása és szigorítása (Borboly 1999).

A közvetlen parlamenti jelenlét mellett a multinacionális cégeknek más – hatásai-ban csak közvetetten jelentkező – eszközei is vannak a feketegazdaság gyengítésére. Az ország nyugati és keleti felén a gazdasági-társadalmi változások irányának jó indikátora e cégek befektetéseinek mértéke. Tény, hogy e befektetések a nyugati részen is csak pontszerűen történtek, azaz egy-egy nagyobb településre koncentrálva, viszont munkaerő-szükségletük miatt az adott térség egészét képesek egy adott iparág szerint integrálni, s ezáltal a népesség nagy részét száz százalékos reguláció és hierarchikus kontroll mellett foglalkoztatni. Az ország elmaradottabb észak-keleti fele ezzel szemben autonómnak mondható, ahol a lakosság jelentős része segélyekből él, emellett pedig a szó szoros értelemben vett önfoglalkoztató, fogyasztási szükségleteit pedig a KGST-piacokon elégíti ki. A nyereségesség mellett a kereskedelempolitikájukban a terjeszkedést a legelső helyre soroló multinacionális cégeknek a konkurencián kívül meg kell küzdeniük a feketemunkával és a feketekereskedelemmel is, mint a versenyképességet leginkább zavaró két tényezővel. Szabolcsban néhány privatizált kisebb céget leszámítva zöldmezős beruházásokkal alig van jelen a multinacionális termelő tőke; a kereskedelemben más a helyzet, itt a multik az utóbbi években áruházláncaikon keresztül intenzív terjeszkedésbe kezdtek. Felismerték, hogy a határ menti illegális iparcikk és élelmiszerkereskedelem hasznát szinte kizá-

rólág a KGST-piacok fölözik le, így napjainkban kvázi versenytársként szállnak be a magyar, román és ukrán vásárlókért folytatott küzdelembé.

A Metro üzletlánc például, mely a fővároson kívül csak a legnagyobb vidéki városokban van jelen, a Debrecéntől mindössze hatvan kilométerre fekvő Nyíregyházán is áruházat nyitott, és csakúgy mint Debrecenben, a vásárlók jelentékeny része a határon túlról érkező kiskereskedő. A többi áruházlánc szintén jelen van, a Spar már második üzletét építi, míg a Tesco, a Plaza és a Billa telket vett, illetve tárgyal róla (HVG 1998. dec. 26.). A KGST-piacok engedélyezése és felügyelete, valamint a beruházások engedélyezése és támogatása is az önkormányzatok hatókörébe tartozik. Nyíregyháza vezetése a multik révén egyrészt megpróbál több adóbevételekhez jutni, másrészt valószínűleg szociális indokokkal tág teret hagy a KGST-piac működésének is. Mivel a KGST-piac teljesértékű piacként funkcionál, a multik között kialakuló versenyben dől el majd el, hogy ez az intézmény fennmarad-e.

Autonómia és integráció

A szabolcsi feketegazdaság kutatásának egyértelmű – bár kissé váratlan – tapasztalata, hogy az olajcsempészet általunk leírt formájában és a KGST-piac szerveződésében sincs jelen a szervezett alvilág. Az ukrainai fekete olajkutakat az ukrán maffia látja el gázolajjal, de – mint ahogy erről a korábbiakban írtunk – a tényleges csempészetben és a magyarországi terítésben a maffiának nincs szerepe, és a KGST-piac szereplőit sem kontrollálja egy illegálisan működő szervezet. A feketegazdaság megfigyelt jelenségei regulációjának ezért valószínűleg nem a szigorítás az optimális módja, mert az azt kiváltó okok adminisztratíván nem szüntethetők meg.

Mivel mind a piac, mind a csempészet több éve működik és a szereplők részvétele institucionalizálódni látszik, vevőkörük stabil, az önkormányzati reguláció kiszámítható, nincs egyetlen olyan érvünk sem, amely ellentételezné a megfigyelt jelenségek piacszervező képességét. A feketegazdaság ezen szegmensein a kínálat-kereslet szerint működő aktorok szerepelnek, akik kihasználják ugyan a reguláció réseit, de nem hoztak létre az állami/önkormányzati hatalommal szemben alternatív (és illegális) szervezeteket. Lehet, hogy idő múltával és az akkumulálódó profit és piaci pozíció védelmében megteszik, de jelenleg e jelenségekört elemezve sokkal fontosabbnak tarjuk, hogy a posztoszocialista átalakulási válság körülményei között olyan gazdaságszerveződést figyelhettünk meg, amelyet az átalakulás vesztesei mozgatnak, amely életképesnek bizonyult és amellyel szemben az állami gazdaságpolitika nem tudott a jól-rosszul működő szociálpolitika segélyein túlmutató alternatívákat felmutatni.

Nem állítható, hogy kifejlett alternatív gazdaság- vagy társadalomfejlődési modell az amit leírtunk, de ennek okát leginkább a reguláció fantáziátlanságában jelölhetjük meg. A feketepiac és szereplői ugyanis bizonyították, hogy a maffia-típusú szervezettség nélkül, nyugodtan állíthatjuk, hogy a kereslet-kínálat, tehát amennyire annak értelme van, a szabadpiaci szabályok szerint képesek működni, tehát integrálódni tudnak a piacgazdaságba, különleges állami hozzájárulás nélkül is, ami pedig a passzív központi gazdaságfejlesztés időszakában alternatív modellel is nőhet, ha az

egyelőre a fekete és legális gazdaság határán kísérletező, de piacképességüket már bizonyított szereplők legális gazdaságba történő integrálódása szabad utat talál.

Irodalom

- Andrásfalvy Bertalan 1978. A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. In: *Etnographia* 1978/2, 231–243.
- Arlacchi, Pino 1998. The Mafia, Cosa Nostra and Italian institutions. In: Salvatore Secchi (ed.) *Deconstructing Italy, Italy in the nineties*. Berkley, Univ. of California, International and Area Studies Series
- Atkinson, John–Storey, David 1994. (eds.) *Employment, the small firm and the labour market*. Routledge
- Bácskai Vera 1984. *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1988. *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Beluszky Pál 1974. Nyíregyháza vonzáskörzete. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bencsik János 1996. Lengyel diaszpórák Hegyalján a 18. század elejéről. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 335–347.
- Borboly István 1999. *A feketegazdaság elleni harc a Parlamenti Napló tükrében*
- Castells, Manuel 1998. *The informational age: economy, society and culture III. End of Millennium*. Blackwell
- Czakó Ágnes 1997. Négy város négy piaca. In: Kárpáti Zoltán (szerk.) *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon*. MTA TKKK
- Csité András–Ivaskin Attila–Letenyei László–Orbán Sándor–Varga Sándor 1999. Recesszió és alkalmazkodás egy kárpátaljai faluban. In: Boros László (szerk.) *Kárpátalja. Észak és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv* 6. Nyíregyháza, 213–227.
- Dankó Imre 1973. *A magyar vásárok funkciói. Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum Évkönyvéből*. Hajdúböszörmény
- 1979. Vándorlás és árucseré. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a Kárpát-medencei árucseré és migráció kapcsolatának kérdéséhez.) In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1978. Debrecen 251–287.
- 1986. Árucseré és migráció. In: Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.) *Árucseré és migráció*. Miskolc, 11–19.
- Divéky Adorján 1905. *Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal főleg a XVI–XVII. században*. Budapest
- Fernandes, Ederio–Ann Varley (eds.) 1998. *Illegal cities*. Zed Books

- Fényes Elek 1843. *Magyar országnak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben II.* Pest
- Fügedi Márta 1986. Árucseré útján terjedő elemek az észak-magyarországi viseletben. In: Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.) *Árucseré és migráció.* Miskolc, 197–203.
- Goldman, Marshall 1996. *Why is the Mafia so dominant in Russia?* Challenge, January–February, 39–47.
- Gregson, Nicki–Louise Crewe 1997. *The bargain, the knowledge and the spectacle: making sense of consumption in the space of car-boot sale.* Environment and Planning D. Society and Space, volume 15
- Gunda Béla 1949. A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete. In: *Néprajzi Tanulmányok I.* Budapest, 3–19.
- 1954. Az orosz vengerec „házaló kereskedő” jelentésének néprajzi vonatkozásai. In: *Etnographia* 1954/1(?), 76–87.
- Gustafson, Thone 1999. *Capitalism Russian style.* Cambridge University Press
- Handelman, Stephen 1995. *Comrade criminal. Russian new mafiya.* New Haven: Yale University Press
- Hoffmann Mihály 1931. Nyíregyháza kereskedelme. In: Hunek Emil (szerk.) *Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei.* Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, 133–146.
- Katona Imre 1976. A magyar vásárok folklórja. In: *Vásártörténet – Hidivásár.* Kiadja a Hortobágyi Intéző Bizottság, 111–192.
- Kleinknecht, William 1996. *The new ethic mobs: the changing face of organized crime in America.* New York: The Free Press
- ifj. Kós Károly 1972. Az árucseré néprajza. In: ifj. Kós (szerk.) *Népélet és néphagyomány.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 9–51.
- 1976a. A hétfalusi szekeresség. In: ifj. Kós (szerk.) *Tájak, falvak, hagyományok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 80–100.
- 1976b. Vásárok és vidékek. In: ifj. Kós (szerk.) 1976a 326–381.
- Kósa László 1991. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Debrecen
- Larkham, Peter I. 1995. *Controlling the car – boot sale?* Area, 27/4, December
- Los, Maria (ed.) 1989. *The second economy in Marxist states.* Macmillan Press
- Lukács Ödön 1886. *Nyíregyháza szabad, kiváltságos város története.* Nyíregyháza, Jóba Elek Könyvnyomdája
- Martin, John–Anne T. Romano 1992. *Multinational Crime.* London: Sage
- Mingione, Enzo 1993. Family strategies and social development in Northern and Southern Italy. In: Henri Lustiger-Thaler and Daniel Salée (eds.) *Artful practices. The political economy of everyday life.* Black Rose Books

- Murray, Diane H.–Qin Baogi 1994. *The origins of the Trandihui. The Chinese triads in legend and history*. Stanford: Stanford Univ. Press
- Orbán Balázs 1991. *A Székelyföld leírása*. (Reprint) Babits – Magyar Amerikai Kiadó Rt, Szekszárd
- Páll István 1986. Árucsera a Tisza két partja között. In: Szabadfalvi József és Viga Gyula (szerk.) *Árucsera és migráció*. Miskolc, 155–164.
- Potter, Gary W. 1994. *Criminal organisations: vice, racketeering and politics in an American City*. Waveland Press
- Br. Prónay Gábor 1855. *Vázlatok Magyarhon népeletéből*. Göbel Ármin sajátja. Pesten
- Reardon, L. 1994. The legal aspects of car – boot sales and markets. *Journal of Planning and Environment Law*, January, 13–19.
- Scott, Peter D.–Jonathan Marshall 1991. *Cocaine politics. Drugs, armies and the CIA in Central America*. Berkley: Univ. of California Press
- Seymour, Christopher 1996. *Yakuza Diary. Doing time an the Japanese underworld*. New York: Atlantic Monthly Press
- Sik Endre 1997a. Az információs piachelyek és a külföldi kereskedők területi elhelyezkedése Magyarországon. In: Kárpáti Zoltán (szerk.) *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarorszáján*. MTA TKKK
- 1997b. A KGST-piacok a mai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 4.
- 1999. Emberpiac a Moszkva téren. *Szociológiai Szemle*, 1.
- Smith, Gavin 1993. Western European informal economies in historical perspective. In: Henri Lustiger-Thaler and Daniel Salée (eds.) *Artful practices. The political economy of everyday life*. Black Rose Books
- Sterling, Claire 1994. *Thieves' world: the threat of the new global network organized crime*. New York: Simon and Schuster
- Strong, Simon 1995. *Whitewash: Pablo Escobar and the cocaine wars*. London: Macmillan
- Szabó Géza 1993. A kiegyezéstől az 1. világháború végéig. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája 1*. Nyíregyháza, 321–354.
- Szabó Oreszt 1913. *A magyar oroszokról* (ruthének). Budapest
- Szirmay Antal 1809. *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári ismérte I*. Buda
- Tárkány Szűcs Ernő 1976. A vásár és jogi népszokásai. In: *Vásártörténet – Hidivásár*. Kiadja a Hortobágyi Intéző Bizottság, 333–376.
- Thomas J. 1995. *Surviving in the city. The urban informal sector in Latin America*, Pluto Press

- Viga Gyula 1996a. Vándormunkások – munkásvándorlások. In: *Hármas határon*. Miskolc, 65–91.
- 1996b. Változások a Felső-Bodrogköz táji kapcsolataiban (XVIII–XX. század). In: *Hármas határon*. Miskolc, 111–165.
- Wheelock, Jane 1993. Survival strategies of small business families in a peripheral local economy. A contribution to institutional value theory In: Henri Lustiger-Thaler and Daniel Salée (eds.) *Artful practices. The political economy of everyday life*. Black Rose Books
- Wrigley N.–M. Lowe 1996. *Retailing, consumption and capital*. Longman